

Leon Nieścior, Jan Gliściński, Tadeusz Kołosowski, Józef Grzywaczewski

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 63/4, 115-124

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. KOMUNIKATY. Uwagi bibliograficzne na temat literatury związanej z Ewagriuszem z Pontu. II. PUBLIKACJE. 1. Teologia Ojców Kościoła. — 2. Panorama patrystyczna. — 3. Augustyn, Chryzostom i Grzegorz Wielki. III. SPRAWOZDANIA. 1. Sprawozdanie ze spotkania sekcyjnego patrologów. — 2. Sprawozdanie z Sympozjum Patrystycznego, Lublin 1992*.

I. KOMUNIKATY

W nurcie odnowy patrystyki w naszych czasach nastąpił również wzrost zainteresowania egipskim monastycyzmem. Nie pominięto tak wybitnej osobistości w tym względzie, jaką jest Ewagriusz z Pontu († 399 r.), który przeżył na pustyni egipskiej kilkanaście lat jako anachoreta. Pozostawił w spuściznie wiele dzieł, wywierając olbrzymi wpływ na potomnych. Niniejszy komunikat dokonuje krótkiego przeglądu literatury patrystycznej na jego temat. Jest to tym bardziej uzasadnione, iż w naszej rodzimej patrologii żadne z dzieł Ewagriusza nie zostało wydane, z wyjątkiem kilku apofteg-

Uwagi bibliograficzne na temat literatury
związanej z Ewagriuszem z Pontu

matów wydrukowanych w zbiorze *Apoftegmaty Ojców*, tł. M. Starowieyski, Warszawa 1986, PSP t. 33, z. 2, s. 137—139. Nie ma też opracowań na temat mnicha z Pontu. Wyjątkiem jest tu niewielki artykuł S. Pieszczocha, *Modlitewne zasady Ewagriusza*, w: *Akta Sympozjum Patrystycznego...* 1981/2, s. 138—140. Artykuł ma charakter sygnalizacyjny. Nie znalazł jednak tych, którzy podjęliby problematykę gruntowniej.

Źródła. Większość ascetycznych dzieł Ewagriusza w wydaniu Migne'a przypisane zostały mnichowi Nilowi Synaicie. Odnosi się to do t. 79 *Patrologia graeca*. Tom ten do dziś stanowi wiarygodną edycję następujących traktatów Ewagriusza: *De octo spiritibus malitiae* (PG 79, 1144—1164), *De vitiis quae opposita sunt virtutibus* (PG 79, 1140^B—1144^D), *Tractatus ad Eulogium* (PG 79, 1093—1140), *De oratione* (PG 79, 1165—1200). W sposób częściowy zachowuje aktualność w przypadku: *Institutio seu Paraenesis ad monachos* (PG 79, 1235—1240), dostarczając *recensio brevior* w odróżnieniu od *recensio longior* wydanej przez J. Muyldermanesa w *Le Muséon* 1938 jako: *Evagriana. Le Vatic. Barber, Graecus 515* (s. 198—204); *De malignis cogitationibus*, które to dzieło nie zachowało się kompletnie, nawet udostępnił po części przez inne edycje (PG 79, 1200—1233). W tomie 40 Migne'a pod imieniem Ewagriusza wydane zostały autentyczne jego dzieła: *Capitula XXXIII* (PG 44, 1264^D—1268^D), *Rerum monachalium rationes* (PG 40, 1252—1264) oraz fragment wspomnianego wyżej traktatu *De malignis cogitationibus* (PG 40, 1240—1244). Tom 65 dostarcza z kolei kilku sentencji Ewagriusza: *Apoftegmata* (PG 65, 173^A—176^A). Istnieją również wydania źródłowe innych pism pontyńskiego mnicha, które pochodzą z ubiegłego

* Redaktorem biuletynu jest ks. Tadeusz Kołosowski SDB, Warszawa.

stulecia nadal zachowują aktualność: fragmenty *Scholia in Lucam* wydane w Rzymie w 1837 r. w zbiorze A. Mai, *Scriptorum veterum nova collectio IX*, s. 675 n., 688, 713, 715, 716, 721 n; *Expositio in Proverbia Salomonis* w edycji C. Tischendorfa z Lipska z 1860 r.: *Notitia editionis codicis bibliorum sinaïtici* s. 76—122); niewielki fragment *Expositio in orationem dominicam* (wersja koptyjska) w *Catena in Evangelia aegyptiacae* wydanych w r. 1886 przez P. de Lagarde, Göttingen 1886, s. 13; *Capita paraenetica, Spirituales sententiae per alphabeticum dispositae* i *Aliae sententiae* wydane przez A. Eltera w Lipsku w 1892 r. *Gnomica I, Sexti Pythagorici, Clitarchi, Evagrii Pontici sententiae Index Scholarum*. Bonnæ, 1882—1893, s. LXII n. W r. 1908 nastąpiło wydanie przez P. van den Ven'a pisma *De magistris et discipulis: Un opuscule inédit attribué à S. Nil*. Liège, 2, s. 73—81. W r. 1912 W. Frankenberg wydał zbiór ewagriuszowskich pism, które z racji orygenistowskich treści nie przetrwały do dziś w oryginalnie greckim, lecz ocalały jedynie po syryjsku: *Evagrius Ponticus, Philol. hist. Klasse, Neue Folge*, Bd 32.2, Berlin. Niemiecki uczony do owych tekstów dołączył własną retranslację na język grecki. Gruntowne zbadanie liczniejszych rękopisów przez późniejszych badaczy doprowadziło w wielu przypadkach do lepszych edycji niż ta wydana przez W. Frankenberga. Tym niemniej do dzisiaj jego edycja jest niezastąpiona w przypadkach następujących pism Ewagriusza: *Antirrheticus, Epistulae LXII, Epistula ad Melaniam* (cz. I), *Protrepiticus* i *Paranaeticus*. Rok później H. Gressman opublikował: *Ad virginem* i *Sententiae ad monachos: Nonnenspiegel und Mönchspiegel des Evagrius Ponticos. Texte und Untersuchungen* 39.4, Leipzig 1913, s. 152—165. Rok 1931 przyniósł edycję przez J. Muyldermansa greckiego tekstu *Capita cognoscitua: Extrait de la revue, Le Muséon*, t. 44, *augmenté de: Nouveaux fragments grecs inédits*, Paris 1931. W roku 1932 ten sam autor wydał *A travers la tradition manuscrite d'Evagre le Pontique*, gdzie obok uwag na temat badanych przez siebie rękopisów greckich Biblioteki Narodowej w Paryżu zamieścił fragmenty: *Gnosticus, Kephalaia gnostica, De malignis cogitationibus* oraz jedną spośród sześciu sentencji napisanych przez ascetę z Pontu w małym zbiorze *Sententiae sex*. I. Hausherr jest w r. 1933 autorem edycji zachowanego jedynie w języku syryjskim pisma Ewagriusza *Capita tria de oratione: De doctrina spiritualia christianorum orientarium*, Romae s. 149—152 = *Orientalia christiana* vol. 33.3. W 1938 r. ukazuje się wspomniana wyżej publikacja J. Muyldermansa, *Evagriana*. Doniosłe znaczenie dla badań nad Ewagriuszem ma artykuł H. Ursa von Balthasara, *Die Hiera des Evagrius*, *Zeitschrift für Katholische Theologie*, 1939, s. 86—106, 181—206. Jego autor zasygnalizował obecność pewnych fragmentów ewagriuszowskich komentarzy biblijnych w niektórych tomach Migne'a, czy w innych wydanych zbiorach. W późniejszym czasie niektóre z tych niekompletnie zachowanych komentarzy doczekają się krytycznego opracowania. Do dziś jednak artykuł U. von Balthasara jest jedynym kluczem — chociaż autor sam zaznacza, że jego opinia co do autentyczności pewnych tekstów ma charakter hipotetyczny — dla odnalezienia *scholiów* następujących dzieł Ewagriusza: *Scholia in Genesim, Numeros et Reges, Scholia in Iob, Scholia in canticum canticorum*. *Le Muséon* w r. 1946 zamieścił dokonaną przez J. Muyldermansa edycję syryjskiego i armeńskiego tekstu, z francuskim tłumaczeniem, ewagriuszowskich pism *De Seraphim* i *De Cherubim*, niezachowanych w oryginalnie: *Sur les Séraphins et Sur les Cherubins d'Evagre le Pontique, Le Muséon* 1946, s. 367—379). Y. Courtonne opublikował w r. 1957 *Listy św. Bazylego*, opatrzone francuskim tłumaczeniem, z których jeden *de facto* jest pismem Ewagriusza: *Sermo sive dogmatica epistula de sanctissima trinitate: S. Basile, Lettres I*, Paris, s. 22—37. W roku następnym ukazała się edycja A. Guillaumont, również z francuskim tłumaczeniem, dwóch syryjskich wersji *Kephalaia gnostica*, z których jedna, (S₁), wydana już wcześniej przez W. Franken-

berga, w mniej doskonałej formie, nosi wyraźne ślady retuszu wątków orygenistowskich dokonanego przez syryjskiego tłumacza, druga natomiast, (S₂), jako bardziej wiarygodna, ma doniosłe znaczenie dla rozumienia orygenistowskiego systemu Ewagriusza. M. J. Roudéau opublikował w r. 1960 artykuł służący za klucz do odnalezienia w dziewiętnastowiecznych edycjach *scholiów* do *Psalmów* Orygenesza, Atanazego i innych Ojców licznych fragmentów ewagriuszowskiego komentarza *Scholia in Psalmos: Le commentaire sur les Psaumes d'Evagre le Pontique, Orientalia Christiana Periodica*, 1960, s. 307—348. Obecnie autor wspomnianego artykułu przygotowuje krytyczne wydanie ocalałych fragmentów ewagriuszowskiego dzieła. G. Vitestam wydał w r. 1963/4 drugą część *Epistula ad Melaniam*, to jest zachowanego po syryjsku traktatu o tematyce trynitarniej: *Seconde partie du traité qui passe sous le nom de La grande lettre d'Evagre le Pontique à Mélanie l'Ancienne*, Lund. W r. 1971 nastąpiła edycja w serii *Sources Chrétiennes*, ze szczegółowym komentarzem, szczególnie poczytnego w starożytności i dzisiaj pisma *Practicus*: A. i C. Guillaumont, *Evagre le Pontique, Traité pratique ou le moine I, II, Sch.* t. 170—171, Paris. P. Géhin zwrócił w r. 1979 uwagę na istnienie niewydanego ewagriuszowskiego komentarza *Scholia in Ecclesiasten: Un nouvel inédit d'Evagre le Pontique Son commentaire de l'Ecclesiaste*, Bysantion 1979, s. 188—198. Obecnie jest w trakcie przygotowania jego edycji. Ostatnie lata przyniosły wydanie dwóch częściowo zachowanych dzieł we wspomnianej serii *Sources Chrétiennes*: *Scholia in Proverbia*: P. Géhin, *Evagre le Pontique, Scholies aux Proverbes*, Sch. t. 360, Paris 1987 i *Gnosticus*: A. i C. Guillaumont, *Evagre le Pontique, Le Gnostique*, Sch. t. 356, Paris 1989.

Powyższy przegląd nie uwzględnia wszystkich publikacji literatury źródłowej odnoszącej się do Ewagriusza z Pontu. Mając na względzie te dzieła pontyjskiego mnicha, które dziś są uznawane za autentyczne, pomija edycje wersji orientalnych czy innych, które istnieją paralelnie do wyżej przedstawionych.

Opracowania. Przeglądu literatury pomocniczej dokonamy według tematyki poszczególnych publikacji.

Problemem całości doktryny Ewagriusza i jej miejsca w literaturze patrystycznej i historii dogmatów zajął się już w r. 1893 O. Zöckler, *Evagrius Pontikus*, München 1893. Ogólnych informacji co do życia, pisarskiej działalności i nauki pontyńskiego teologa dostarczają nam dzisiaj nowsze publikacje: encyklopedyczny artykuł pod hasłem *Evagrius Ponticus* autorstwa A. i C. Guillaumont w niemieckim leksykonie: *Reallexikon für Antike und Christentum*, kol. 1088—1106 oraz artykuł: *Evagre le Pontique w Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique*, kol. 1731—1744; artykuł W. Lackner'a, *Zur profanen Bildung des Evagrius Pontikos*, W: H. Gerstinger, *Festgabe*, Graz 1967, s. 17—29 oraz A. Guillaumont'a, *Un philosophe au désert*, *Revue de l'Histoire des Religions*, 1972, 29—56, a także bardzo obszernie Wprowadzenie do niemieckiej edycji *Listów* Ewagriusza autorstwa G. Bunge, *Evagrius Pontikos, Briefe aus der Wüste*, Trier 1986, s. 17—207. Na końcu książki G. Bunge zamieścił obszerną bibliografię na temat Ewagriusza, która wraz z uzupełniającą bibliografią zamieszczoną przez tego samego autora w poniżej wskazanej jego edycji *Practicus* stanowi największy wydany spis literatury związanej z pontyńskim ojcem pustyni.

Spośród nowożytnych tłumaczeń dzieł Ewagriusza, poza tymi, które towarzyszą jak wyżej wskazano, niektórym edycjom źródłowym, należy wymienić francuskie tłumaczenie opatrzone obszernym komentarzem, dzieła *De oratione*: I. Hausherr, *Les leçons d'un contemplatif. Le traité de l'Oraison d'Evagre le Pontique*, Paris 1960 (autor wydał swą pracę w pierwszej wersji, nie wiele różniącej się od drugiej, już w 1934 r.); angielskie tłumaczenie J. E. Bamberger'a traktatu *Practicus* i *De oratione: Evagrius Ponticus The praktikos. Chapter on prayer*, Spencer, Massachusetts 1970;

niemieckie tłumaczenie autorstwa G. Bunge ewagriuszowskich *Listów*, wyżej już wymienione; oraz tegoż samego autora tłumaczenie *Practicus: Evagrius Ponticos, Praktikos oder Der Mönch*, Köln 1989; *De octo spiritibus malitiae: Evagrius Pontikos, Über die acht Gedanken*, Köln 1990; ten sam traktat przetłumaczył już w 1931 r. S. Schweitzer, w: *Das morgenländische Mönchtum, 2 Teil*, Mainz, przepisyując go Nilowi Synaice. A. Rüdiger w pracy doktorskiej: *Acedia. Religiöse Gleichgültigkeit als Logosmos und Denkform bei Evagrius Pontikos*, Saarbrücken 1988, s. 263—341 opublikował jako dodatek niemieckie tłumaczenie trzech spośród ośmiu rozdziałów *Antirrheticus* oraz całego pisma *De oratione*. Jak widać, dzieła Ewagriusza *Practicus* i *De oratione* wzbudzają dziś szczególne zainteresowanie, doczekawszy się już tłumaczeń na trzy nowożytnie języki.

Istnieje już spora literatura zajmująca się związkiem doktryny Ewagriusza z nauką innych Ojców Kościoła. Patrolodzy analizowali już zależność pontyńskiego teologa od Klemensa Aleksandryjskiego co do idei gnostyka: A. Guillaumont, *Le gnostique chez Clément d'Alexandrie et chez Evagre le Pontique*, Aleksandrina 1987, 195—201, od Ojców Kapadockich: N. Gendle, *Cappadocian Elements in the Mystical Theology of Evagrius Ponticus*, *Studia Patristica*, t. 16, 373—384 oraz relacje łączące go z dwoma Makarymi: Aleksandryjskim i Wielkim: G. Bunge, *Evagre le Pontique et les deux Macaire, Irenikon* 1983, 215—226, 323—360. Badano też wpływ Ewagriusza na duchowość Maksyma Wyznawcy: M. Viller, *Aux sources de la spiritualité de saint Maxime, Revue d'Ascétique et de Mystique*, 1930 avril-juillet, 156—184; I. H. Dalmais, *L'héritage évagrien dans la synthèse de saint Maxime le Confesseur*, *Studia Patristica* 1966, 356—362, Jana Kasjana: S. Marsili, *Giovanni Cassiano ed Evagrio Pontico*, Rom 1936; H. O. Weber, *Die Stellung des Johannes Cassianus zur außerpachomianischen Mönchstradition*, Münster 1961, na Marka Eremitę w zakresie chrystologii: J. Gribomont, *Marc l'Erémite et la christologie évagrienne*, w: *Cristianesimo nella storia* 1982, s. 73—81, czy na późniejszych teologów jak Filoksena z Mabbug: P. Harb, *L'attitude de Philoxene de Mabboug à l'égard de la spiritualité savante d'Evagre le Pontique*, w: *Memorial Mgr Gabriel Khouri, Sarkis* 1969, s. 135—155, bądź Grzegorza Synaite: H. Beyer, *Die Lichtlehre der Mönche des vierzehnten und des vierten Jahrhunderts, erörtert am Beispiel des Gregorius Sinaiten, des Evagrius Pontikos und des Pseudo Makarios*, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 1981, 473—512.

Ewagriusz był orygenistą. Istnieje kilka publikacji, które przedstawiają doktrynalne związki małoazjatyckiego teologa z Orygenesem: W. Bousset, *Apoptegmata*, Tübingen 1923, s. 281—341; A. Guillaumont, *Evagre et les anathématismes antiorigénistes de 553*, *Texte und Untersuchungen* 1961, 219—226; F. Refoulé, *La christologie d'Evagre et l'Origénisme*, *Orientalia Christiana Periodica* 1961, 221—266; A. Guillaumont, *Le kephalaia gnostica d'Evagre le Pontique et l'histoire de l'Origénisme chez les Grecs et les Syriens*, Paris 1962; F. Refoulé, *Evagre fut-il origéniste?*, *Revue de sciences philosophiques et théologiques* 1963, 398—400; tenże, *La mystique d'Evagre et l'Origénisme*, *La vie spirituelle. Supplément* 1963, 427—453; G. Bunge, *Origenismus, Gnosticizmus, zum geistesgeschichtlichen Standort des Evagrius Pontikos, Vigiliae christianae* 1986, 25—54. G. Bunge rozważał także znaczenie fundamentalnych pojęć *henas* i *monas* pod kątem związku Ewagriusza z systemem orygenistowskim: *Hénade ou monade? Au sujet de deux notions centrales de la terminologie évagrienne*, *Le Muséon* 1989, 69—91.

Niektóre artykuły rozpatrują kwestię ewagriuszowskiej mistyki: H. U. von Balthasar, *Metaphysik und Mystik des Evagrius Ponticus*, *Zeitschrift für Asceze und Mystik* 1939, 31—47; M. Viller, K. Rahner, *Asceze und Mystik in der Väterzeit*, Freiburg 1939, s. 97—110; A. Dempf, *Evagrius Pontikos als Metaphysiker und Mystiker*, *Philosophisches Jahrbuch der*

Görresgesellschaft 1970, 297—319; K. Beyschlag, *Was heißt mystische Erfahrung?* w: *Evangelium als Schicksaal* 1978/9, s. 113—134; H. Bacht, *Evagrius Pontikos*, w: *Große Mystiker* 1984, s. 36—50, 357—361; A. Guillaumont, *La vision de l'intellect par lui-meme dans la mystique évagrienne*, w: *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, 1984, s. 253—262; G. Bunge, *Mysterium Unitatis. Der Gedanke der Einheit von Schöpfer und Geschöpf in der evagrianischen Mystik*, *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 1989, 449—469.

Uczni zająli się również szczegółowymi zagadnieniami z zakresu asceetyki mnicha z Kellia, która stanowi główny przedmiot jego zainteresowań. Na szczególną uwagę zasługują publikacje G. Bunge: na temat ewagriuszowskiej nauki o *akedia*, czyli lenistwie i zniechęceniu w ascezie: *Akedie. Die geistliche Lehre des Evagrius Pontikos vom Überdruß*, Köln 1983; o duchowej modlitwie: *Geistgebet. Studien zum Traktat De oratione des Evagrius Pontikos*, Köln 1987 i o duchowym ojcostwie: *Geistliche Vaterschaft: Christliche Gnosis bei Evagrius Pontikos*, Regensburg 1988. Należy nadmienić, iż powyższe publikacje spotkały się z żywym zainteresowaniem szerszych kręgów. Praca G. Bunge o *akedia* doczekała się w Niemczech już trzech wydań. Na temat *akedia* napisano kilka mniejszych artykułów: A. Louf, *L'acedie chez Evagre le Pontique*, *Concilium* 1974, 113—117; J. Al-liez, J. P. Huber, *L'acedie ou le déprimé entré péché et la maladie*, *Annales médico-psychologique* 1987, 393—408. Do tematyki ascetycznej należy artykuł F. Refoulé o roli snów według Ewagriusza w życiu ascety: *Rêves et vie spirituelle d'après Evagre le Pontique*, *La vie spirituelle. Supplément* 1961, 470—516. Istotne elementy ewagriuszowskiej koncepcji monastycyzmu przedstawia publikacja A. Guillaumont, *Les fondements de la vie monastique selon Evagre le Pontique*, *Annuaire du Collège de France* 1977/8, 467—477.

Szczególnie w ascecie Ewagriusz odegrał ogromny wpływ na dzieje myśli chrześcijańskiej. Stąd francuski *Dictionnaire du Spiritualité Ascétique et Mystique* w wielu swoich hasłach omawia poszczególne elementy ewagriuszowskiej asceetyki, uznając ją za istotny etap w procesie kształtowania się chrześcijańskiej duchowości. Do takich hasel należą: *Contemplation, Demon, Erémisme, Péchés capitaux, Prière, Songes—Reves*.

Należy tu też wymienić inne publikacje, o różnorodnej tematyce, związane z twórczością Ewagriusza: I. Hausherr'a w kwestii enigmatycznej wypowiedzi Ewagriusza w *Kephalaia gnostica II*, 50: *Une énigme d'Evagre le Pontique*, *Revue de Sciences Religieuses* 1933, 321—325; oraz na temat innej sentencji tego samego dzieła (III, 88): *Ignorance infinie ou science infinie?*, *Orientalia Christiana Periodica* 1959, 44—52; również co do innego jego aforyzmu z dzieła *Sententiae ad monachos* (9): L. Lefort, *A propos d'un aphorisme d'Evagrius Ponticus*, *Bulletin de la classe des lettres et des sciences morales et politiques, 5e série*, 1950, 70—79; S. Otto napisał artykuł o ezoteryce i *gnosis* w nauce Ewagriusza, dostrzegając w niej platońskie inspiracje: *Esoterik und individualistische Gnosis. Der mönchische Platonismus des Evagrius Pontikos*, w: *Die Antike im Umbruch*, München 1974, s. 65—81.

Nauka Ewagriusza stała się tematem kilku prac doktorskich w ostatnich latach: M. O'Laughlin, *Origenism in the Desert. Anthropology and Integration in Evagrius Ponticus*, Cambridge Mass. 1987 oraz wspomniana powyżej rozprawa A. Rüdiger'a.

Tak więc Ewagriusz z Pontu jest dziś przedmiotem żywych zainteresowań badaczy wczesnochrześcijańskiego monastycyzmu. Dzieje się to pomimo trudności, jakie napotyka każdy, kto zabiera się do studium jego pism: zaginięcie niektórych dzieł Ewagriusza w oryginalne, niekiedy ich symboliczny i zagadkowy język czy też fakt rozproszenia ewagriuszowskiej literatury

źródłowej w licznych drobnych publikacjach. Bogactwo i oryginalność myśli pontyńskiego ojca pustyni zasługuje jednak na to, by mimo tych trudności myśl jego była coraz gruntowniej poznawana.

ks. Leon Nieścior OMI, Warszawa

II. PUBLIKACJE

1. Teologia Ojców Kościoła

Wśród historyków istnieją przynajmniej trzy pojęcia starożytności chrześcijańskiej. Jedni uważają, że kończy się ona wraz z upadkiem Cesarstwa Rzymskiego, które nastąpiło w 476 r. Inni przyjmują jej trwanie do śmierci papieża Grzegorza Wielkiego (604 r.), a jeszcze inni przeciągają ją aż do okresu średniowiecznego przełomu, jaki miał miejsce w latach 590—692. Z kolei wśród patrologów przyjmuje się na ogół, że wyznaczniakiem końca tej epoki na Zachodzie jest data śmierci św. Grzegorza Wielkiego (604 r.), zaś na Wschodzie dzień śmierci św. Jana Damasceńskiego (749/50 r.).

Biorąc do ręki książkę Henryka Pietrasa pt. *By nie milczeć o Bogu. Zarys teologii Ojców Kościoła*, Wydawnictwo Maszchaba, Kraków 1991, s. 220, która traktuje o teologii Ojców Kościoła można by się zapytać: dlaczego Autor dochodzi jedynie do r. 451? Jednakże trzeba przyznać mu rację, kiedy pisze we wstępie do niej: „Oczywiście przyjęta cezura roku 451, w którym odbył się Sobór Chalcedoński, jest równie arbitralna jak każda inna. Przyjąłem ją, bo trzeba się na coś zdecydować, a także dlatego, że do tego roku zostały określone w miarę koherentnie najważniejsze prawdy objawionej wiary: co to jest Trójca św. i kim jest Jezus Chrystus” (s. 7).

Z radością należy powitać pojawienie się tej pozycji książkowej w naszym kraju, której Autor stara się przybliżyć jej czytelnikowi w sposób możliwie jasny i wyraźny główne zreby teologii Ojców Kościoła. Może ona służyć pomocą studentom Wyższych Seminariów Duchownych, a także tym wszystkim, którzy chcieliby pogłębić swoją wiedzę i wiarę. Studium teologii bowiem już samo z siebie zakłada nie tylko zdobywanie wiadomości, ale i pogłębienie swojego życia duchowego, tak by nie milczeć o Bogu nie tylko zewnątrz. W tym też sensie — jak się wydaje — Autor zdecydował się na napisanie i wydanie tej książki.

ks. Jan Gliściński SDB, Warszawa

2. Panorama patrystyczna

Ojcowie Kościoła są w niewielkim — jak się wydaje — stopniu znani w Polsce przez przeciętnego człowieka. Stąd istnieje potrzeba popularyzacji ich pism i ich doktryny. To w ich dziełach, które tchną świeżością, mimo iż pokrywa je patyna wielu wieków, odnaleźć można to, co jest najbardziej oryginalne i wartościowe dla chrześcijaństwa: umiłowanie Boga i człowieka. W czasach, w których żyjemy, mamy do czynienia z zaskakującym wprost fenomenem utraty pamięci historycznej na rzecz pamięci komputerowej, do którego w niemalym stopniu przyczynił się rozwój techniki elektronicznej. Stąd też jest rzeczą konieczną ciągle przypominać współczesnemu chrześcijanowi o jego korzeniach, o jego rodowodzie, o jego przodkach w zakresie wiary, do których bez wątplenia należą Ojcowie Kościoła. Pozycja Dom Pierre-Patrice Verbrakena OSB i ks. Marka Starowieyskiego pt. *Ojcowie Kościoła. Panorama patrystyczna*, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1991, s. 248 pragnie taką właśnie misję spełnić.

Na kartach książki, o której mowa, przewijają się jak na ekranie panoramycznym wszyscy najważniejsi przedstawiciele okresu patrystycznego, począwszy od św. Klemensa Rzymskiego a na św. Janie Damasceńskim

skończywszy. Po krótkim biogramie danego Ojca, podaje się jakiś najbardziej charakterystyczny fragment z jego myśli, całość zaś opatrzona jest stosownymi uwagami. Książka Dom Pierre-Patricka Verbrakena OSB, która ukazała się w Paryżu w 1970 r. przedstawiała jedynie 20 „portretów” Ojców. Ks. Marek Starowieyski, za zgodą jej autora, powiększył ich liczbę do 47, stosując tę samą co on metodę.

Książka ta wydana w nakładzie 7.000 egzemplarzy powinna — jak się wydaje — dość szybko trafić pod strzechy. Jest ona nieodzowną pomocą przy poznawaniu — w zarysie przynajmniej — historii Kościoła pierwszych wieków oraz najpiękniejszych kwiatów (gr. *anthologia* = zbiór kwiatów), jakie w owym czasie zrodziła świeżość i oryginalność myśli chrześcijańskiej. Oby życzenie Autorów tej pozycji, „*aby nie czytać jej jednym tchem*”, ale „*po jednym portrecie*” rzeczywiście się spełniło.

ks. Jan Gliściński SDB, Warszawa

3. Augustyn, Chryzostom i Grzegorz Wielki

W ostatnim czasie zostało napisanych w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie (woj. konińskie) 5 prac magisterskich z patrologii pod kierunkiem ks. dra hab. Jana Gliścińskiego, kierownika katedry historii Kościoła starożytnego na Wydziale Kościelnych Nauk Historycznych i Społecznych. A oto one:

- 1) Wacław Nosal SDB, *Obraz prawdziwego chrześcijanina w «Objaśnieniach Psalmów» św. Augustyna*, Warszawa 1991, s. 95.
- 2) Andrzej Kurto SDB, *Miłość jako podstawowa zasada życia chrześcijańskiego w augustyńskich «Homiliach na Ewangelię i Pierwszy List św. Jana»*, Warszawa 1991, s. 58.
- 3) Jakub Fluks SDB, *Moralne aspekty cnót teologicznych w świetle wybranych «Mów» św. Augustyna*, Warszawa 1992, s. 67.
- 4) Jan Oleksiuk SDB, *Obraz prawdziwego chrześcijanina w wybranych «Homiliach i kazaniach» św. Jana Chryzostoma*, Warszawa 1992, s. 74.
- 5) Dariusz Błazek SDB, *Ideal kapłana w świetle «Listów» św. Grzegorza Wielkiego*, Warszawa 1992, s. 106.

ks. Tadeusz Kolosowski SDB, Warszawa

III. SPRAWOZDANIA

1. Sprawozdanie ze spotkania sekcyjnego patrologów

W dniach 22 i 23 września 1992 roku odbyło się w wyższym seminarium w Paradyżu Gościłowie (Diecezja Gorzowska) doroczne spotkanie patrologów należących do Sekcji Patrystycznej przy Komisji Episkopatu Polski d/s Nauki Katolickiej.

Rozpoczęto spotkanie Mszą św. koncelebrowaną, której przewodniczył ks. bp dr Józef Michaliuk, ordynariusz diecezji gorzowskiej. Homilia poświęcona była zagadnieniu głoszenia słowa Bożego. Dostojny celebrians przytoczył następującą wypowiedź św. Grzegorza Wielkiego: „Jakże surowo brzmią dla mnie słowa, które wypowiadam. Takim mówieniem siebie samego ranię, albowiem nie głoszę, jak należy, ani też choć głoszę, jak umiem, życie nie idzie za słowami” (*Homilia do Księgi Ezechiela* 1.14, 4—6). Tekst ten był punktem wyjścia do refleksji na temat zadań i odpowiedzialności patrologów za przekazywanie i rozwijanie depozytu wiary zgodnie z wolą Zbawiciela.

Otwarcia obrad dokonał ks. prof. dr hab. Franciszek Drączkowski, przewodniczący Sekcji Patrystycznej. Wyraziwszy radość z ponownego spotkania patrologów polskich, wskazał na obowiązki teologów wobec obecnych

potrzeb Kościoła. Zwrócił uwagę, że wykładowcy uczelni teologicznych i seminariów w mniejszym stopniu zaangażowani są w bezpośrednią posługę duszpasterską, ale w zamian za to ich głównym zadaniem jest kerygmat pisemny. Przy tej okazji nawiązał do książki ks. bpa Józefa Michalika pt. *Przypatrzenie się bracia powołaniu waszemu*, Gorzów 1991.

Pierwszej sesji przewodniczył ks. prof. dr hab. Marek Starowieyski. Referat na temat: *Asceza w helleniźmie* przedstawił ks. prof. dr hab. Henryk Wójtowicz. Prelegent dokonał analizy niektórych terminów, między innymi pojęcia askesis oraz omówił najbardziej znane praktyki religijne i ascetyczne w starożytności.

Po referacie odbyła się dyskusja, która — obok przedłożonego zagadnienia — dotyczyła również publikacji i dystrybucji prac patrystycznych w Polsce. Ks. prof. Marek Starowieyski zasygnalizował bardzo niebezpieczne zjawisko, mianowicie brak informacji na temat publikacji patrystycznych, a także brak zainteresowania teologią Ojców Kościoła ze strony wydawców. Do tego zagadnienia powrócono jeszcze w drugim dniu obrad.

W sesji przedpołudniowej przedstawiono ponadto dwa komunikaty. Ks. dr Józef Grzywa czewski mówił na temat: *Zaszczepienie greckiej theorii na gruncie chrześcijańskim*; tytuł wystąpienia ks. dra Tomasza Kaczmarka brzmiał: *Idealy życia pustelniczego w IV wieku*. Dyskusję odłożono na popołudnie.

Sesji popołudniowej przewodniczył ks. doc. dr hab. Bogdan Czesz. Zebrani wysłuchali referatu ks. prof. dra hab. Wincentego Myszora na temat: *Asceza w listach św. Antoniego i niektórych tekstach z Nag-Hammadi*. Autor stwierdził, że wspólną cechą wszystkich pism z biblioteki w Nag-hammadi jest ascetyzm o charakterze enkratycznym. Tego dnia obecni na sali wysłuchali również referatu mgr Elżbiety Meger na temat: *Kontemplacja w świetle dialogów filozoficznych św. Augustyna*.

Po przerwie odbyła się dyskusja nad przedłożonymi zagadnieniami patrystycznymi oraz nad sprawami bieżącymi. Ks. prof. dr hab. Franciszek Drączkowski poinformował zebranych, że istnieje możliwość zapoczątkowania nowej serii wydawniczej dla publikowania prac patrystycznych, głównie materiałów z sympozjów. Prosił prelegentów o dostarczenie pełnego tekstu swoich wystąpień do końca października bieżącego roku; zaznaczył, że można dołączyć inne artykuły tematycznie zbliżone do naczelnego tematu obecnego sympozjum.

Prezes Sekcji zaproponował, by przyszłe spotkanie członków poświęcić zagadnieniu ewangelizacji w starożytności chrześcijańskiej. Propozycja została przyjęta.

W związku z negatywną postawą wydawnictw wobec publikacji patrystycznych postanowiono zorganizować tzw. centrum informacji wydawniczych. Ustalono, że ktokolwiek opublikuje jakąś pracę lub dowie się o interesującej publikacji patrologicznej, prześle wiadomość o tym do ks. dra Antoniego Żurka (ul. Piłsudskiego 6, 33-100 Tarnów). Ks. Żurek zobowiązał się opracować specjalny biuletyn i przesłać go członkom Sekcji Patrystycznej. Z radością zapoznano się z monografią ks. dra hab. Jana Głiścińskiego pod tytułem *Współtlotny Ojcu*, Łódź 1992.

Drugi dzień obrad, podobnie jak pierwszy, rozpoczęto Mszą św., której przewodniczył Ks. bp Edward Dajczak Rektor seminarium w Paradyżu. W homilii mówił na temat wierności otrzymanemu słowu Bożemu oraz konieczności przekazywania go w sposób twórczy i dynamiczny.

Na program tego dnia złożyły się dwa referaty. Pierwszy z nich przedstawił ks. doc. dr hab. Ryszard Knapieński. Temat brzmiał: *Psychomachia Frudencjusza w romańskich drzwiach płockich*. Prelegent za pomocą przeczrocy przedstawił zebrany poszczególnie fragmenty drzwi płockich oraz omówił treści teologiczne, jakie zostały tam wyrażone; są to prawdy zawarte w Credo oraz ich artystyczna interpretacja. Zagadnieniu temu po-

święcona jest monografia ks. Knapińskiego pt. *Credo apostołskie w romańskich drzwiach płockich*, Płock 1992.

Ks. prof. dr hab. Augustyn Eckmann wystąpił z prelekcją na temat: *Nauka św. Augustyna o pokorze jako podstawie ascezy chrześcijańskiej*. Prelegent poddał wnikliwej analizie pojęcie *humilitas* oraz omówił jego teologiczną treść.

Dyskusja, jaka miała następnie miejsce, dotyczyła przedłożonych kwestii, a także niektórych zagadnień dotyczących nauczania patrologii w seminariach duchownych. Zatrzymano się przez chwilę nad projektem nowego programu szkolnego, gdzie przewidziany jest język łaciński i grecki oraz ważniejsze zagadnienia z historii, literatury i kultury antycznej.

Na zakończenie ks. prof. dr hab. Franciszek Drączkowski złożył podziękowanie gospodarzowi diecezji oraz władzom seminaryjnym za gościnność oraz serdeczną atmosferę podczas całego spotkania patrologów.

ks. Józef Grzywaczewski, Siedlce

2. Sprawozdanie z Sympozjum Patrystycznego Lublin 1992

W dniach 27 i 28 października 1992 r. odbyło się na Katolickim Uniwersytecie w Lublinie sympozjum patrystyczne zorganizowane przez Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim.

Patrologów polskich oraz wszystkich zainteresowanych problemami chrześcijańskiej starożytności powitał ks. dr Stanisław Longosz, kierownik Zakładu Badań nad Antykiem Chrześcijańskim, odpowiedzialny za program, przygotowanie i przebieg obrad patrystycznych.

Uroczystego otwarcia sympozjum dokonał ks. prof. dr hab. Stanisław Wielgus, rektor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W słowie wstępnym podkreślił rolę studiów patrystycznych dla teologii oraz dla działalności duszpasterskiej.

Po wystąpieniu księdza rektora głos zabrał jeszcze raz ks. dr Stanisław Longosz; podał kilka informacji dotyczących przebiegu sympozjum oraz zapoznał uczestników z tematyką obrad. Było to zagadnienie pracy charytatywnej w starożytności chrześcijańskiej.

Pełny tekst wszystkich prelekcji będzie opublikowany w odpowiednim numerze *Vox Patrum*; w niniejszym sprawozdaniu ograniczamy się tylko do podania nazwisk prelegentów oraz tytułów ich wystąpień.

Pierwszej sesji przedpołudniowej przewodniczył ks. doc. dr hab. Bogdan Czesz. Pierwszy referat przedstawił dr Henryk Kowalski na temat: *Rozdawnictwo zboża i żywności w Cesarstwie Rzymskim*. Uzupełnieniem tego tematu był komunikat mgr Jacka Pudliszewskiego pt. *Munificentia privata w miastach Hiszpanii w okresie wczesnego cesarstwa*.

Sesji popołudniowej przewodniczył ks. dr Stanisław Longosz. Na jej program złożyły się następujące prelekcje: Prof. dr hab. Adam Rodziński, *Bogactwo i ubóstwo w świetle myśli chrześcijańskiej pierwszych trzech stuleci*; ks. dr Tomasz Kaczmarek, *Organizacja pracy charytatywnej w Kartaginie w relacji św. Cypriana*; prof. dr hab. Juliusz Jundziłł, *Rozdawnictwo pieniędzy w późnym Cesarstwie Rzymskim. Zarys problemu*; dr Ryszard Pankiewicz, *Pieniądz w działalności dobroczynnej Kościoła afrykańskiego za czasów św. Cypriana*; ks. dr Jerzy Pałucki, *Agape wyrazem praktycznej miłości bliźniego*; ks. dr Józef Naumowicz, *Instytucje charytatywne św. Bazylego*; ks. prof. dr hab. Ludwik Szafranski, *Wdowy, dziewice i diakonise w posługiwaniu ubogim*; dr Marek Marczewski, *Charytatywna postuga wczesnochrześcijańskich diakonów*.

W drugim dniu sympozjum odbyły się również dwie sesje. Pierwszej z nich, przedpołudniowej, przewodniczył ks. prof. dr hab. Marek Staro-

wieyski. Na jej program złożyły się następujące prelekcje: ks. dr Kazimierz Gurda, *Wspomaganie ubogich i potrzebujących w Kościele mediołańskim w relacji św. Ambrożego*; ks. prof. dr hab. Augustym Eckmann, *Troska o ubogich w nauczaniu i działalności św. Augustyna*; ks. dr hab. Wojciech Kania, *Caritas u św. Jana Chryzostoma*; ks. prof. dr hab. Franciszek Drączkowski, *Święty Leon Wielki apostołem dobroczynności*; ks. dr Antoni Zurek, *Caritas w nauczaniu i praktyce Kościoła V i VI wieku na przykładzie Galii*; ks. dr Józef Grzywaczewski, *Duszpasterska opieka nad więźniami*.

W tej sesji wystąpił również ks. prof. dr hab. Henryk Wójtowicz, który był członkiem komisji przy Ministerstwie Edukacji Narodowej przygotowującej program dla szkół średnich. Poinformował on zebranych, że komisja w składzie 39 osób na jednym z posiedzeń uznała za właściwe wprowadzenie do programów szkolnych języka łacińskiego, pewnych treści z zakresu kultury śródziemnomorskiej oraz fakultatywnie języka greckiego. Po tzw. pakietowaniu powyższy projekt został odrzucony z niewiadomych bliżej powodów.

Sesji popołudniowej przewodniczył ks. prof. dr hab. Franciszek Drączkowski. Prelekcje wygłosili: ks. prof. dr hab. Henryk Wójtowicz, *Gościnność wczesnochrześcijańska*; ks. prof. dr hab. Henryk Karbownik, *Kościelna działalność dobroczynna w postanowieniach wczesnochrześcijańskich synodów*; ks. dr Stanisław Longosz, *Wczesnochrześcijańskie hospicja dla podróżnych i bezdomnych*.

Po zakończeniu części naukowej ostatnich sesji głos zabrał obecny na sali przedstawiciel Sekcji Programów Katolickich w Polskim Radiu. Następnie na wniosek ks. prof. dra hab. Marka Starowieyskiego wymieniono poglądy na temat charakteru sympozjów patrystycznych organizowanych przez uczelnie katolickie w Polsce. Wskazano na ich podobieństwa i różnice w stosunku do analogicznych zjazdów i kongresów zagranicznych, na przykład w Rzymie czy Oxfordzie.

Podsumowania i zamknięcia sympozjum dokonał ks. dr Stanisław Longosz, główny jego organizator. Wskazał na aktualność omawianych kwestii oraz wyraził radość z obecności na sympozjum przedstawicieli różnych ośrodków naukowych w Polsce. Obrady zakończono modlitwą zaczerpniętą z *Sacramentum Mozarabicum* w tłumaczeniu Leokadii Małunowiczówny.

ks. Józef Grzywaczewski, Siedlce